DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-667-9-1

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАГІСТРАНТІВ-ІСТОРИКІВ: ВІД ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ДО РОЗПІЗНАВАННЯ ПОМИЛОК ІСТОРИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ

Бармак М. В.
доктор історичних наук,
професор кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

Досвід викладання дисципліни «Теорія та методологія історичних досліджень» магістрантам спеціальності В 9 «Історія та археологія» раз у раз підтверджує одну закономірність: здобувачі легко засвоюють фактологічний матеріал, але губляться, коли потрібно розпізнати підміну аргументації в конкретному тексті. Саме цей розрив – між знанням фактів і вмінням критично мислити про них – є, на нашу думку, головним викликом сучасної університетської історичної освіти, особливо в умовах, коли публічний простір переповнений маніпулятивними трактуваннями минулого, пов'язаними з війною росії проти України. Тому формування історичного мислення варто розглядати не як побічний ефект вивчення курсу, а як окрему, свідомо поставлену педагогічну мету.

У найзагальнішому вигляді історичне мислення можна визначити як здатність відтворювати минуле «зсередини» його власної логіки, а не крізь призму сьогоднішніх категорій і оцінок. Р. Дж. Колінгвуд називав цю здатність «історичною уявою» – умінням історика подумки реконструювати хід думок і мотиви дій людей минулого на основі непрямих свідчень джерела [4, с. 240]. Українська методологічна традиція давно рухається в тому ж напрямку: ще наприкінці 1990-х Л. Зашкільняк наголошував на потребі усвідомленої методологічної рефлексії в підготовці професійного історика, а не лише накопичення емпіричного матеріалу [5, с. 15], а І. Колесник прямо ставить питання меж і критеріїв історичного пізнання як окрему методологічну проблему, а не як щось, що вирішується автоматично [6, с. 112]. Я. Калакура, своєю чергою, показує, що українська історіографія впродовж усієї своєї історії балансувала між фактографічним і концептуальним підходами до минулого [7, с. 34]. Звідси випливає практичний висновок: історичне

мислення – не природний наслідок начитаності, а вміння, яке формується поетапно і потребує цілеспрямованого педагогічного супроводу.

У викладанні курсу ми виокремлюємо п’ять послідовних рівнів такого формування: від початкового накопичення фактів, дат і послідовності подій – через аналітичне встановлення причиново-наслідкових зв’язків і критичну оцінку джерела – до здатності утримувати одночасно кілька конкуруючих інтерпретацій і, зрештою, усвідомлювати методологічні передумови власної дослідницької позиції [1, с. 46–47]. Важливо розуміти, що ці рівні не є сходинками, які проходять один раз і назавжди: під час опрацювання нової, складнішої теми студент нерідко повертається до описово-фактологічного рівня, перш ніж знову піднятися вище, – і в цьому немає нічого тривожного, це нормальна логіка пізнавального процесу.

Зручним практичним інструментом діагностики того, на якому саме рівні перебуває здобувач, є практикум із розпізнавання типових помилок історичної аргументації – анахронізму, презентизму та надмірного узагальнення [1, с. 150–151]. Анахронізм полягає в перенесенні понять чи реалій однієї епохи на іншу – скажімо, у приписуванні середньовічному літописцю уявлень про націю в сучасному розумінні цього слова. Презентизм – це оцінка минулого виключно з позицій сьогодення, наприклад докір історичному діячеві XVII ст. за відсутність сучасних уявлень про права людини. Надмірне узагальнення – необґрунтоване поширення висновку, зробленого на одиничному факті, на цілий процес чи епоху. У власній викладацькій практиці ми переконалися, що для такого аналізу значно продуктивніше використовувати не наукові видання, а публіцистичні тексти: помилки в них трапляються частіше, розпізнаються легше, а сама навичка одразу переноситься у площину медіаграмотності, яка сьогодні є прямим запобіжником проти маніпуляцій історичною пам’яттю.

У власних публікаціях ми вже показували, що формування історичного мислення ефективно розгортається через проблемно-пошукові та кейс-методи навіть на матеріалі шкільного курсу історії України [2, с. 698; 3, с. 3076] – а тим більше це стосується магістерської підготовки, де від здобувача очікують не відтворення готового знання, а власної обґрунтованої дослідницької позиції. Водночас варто пам’ятати про застереження Г. Вайта: історичне знання завжди постає у формі наративу, вибудованого дослідником, а не «дзеркального» відображення минулого [10, p. 5], тому розвинене історичне мислення неодмінно включає й рефлексію щодо власного способу викладу матеріалу. Це не суперечить вимогам методологічної строгості емпіричного дослідження, докладно описаним у сучасних посібниках з методів історичного дослідження [9, p. 58] та методології науки загалом

[8, с. 210], – навпаки, усвідомлення наративної природи історичного знання є передумовою для свідомішого, а не довільнішого поводження з джерелами.

Висновки. Практичний висновок для університетських освітніх програм зі спеціальності В9 «Історія та археологія» такий: формування історичного мислення варто вбудовувати в курси теорії та методології як окремий, планомірно оцінюваний результат навчання, а не сподіватися на його стихійне виникнення. Апробований у межах нашого курсу практикум із розпізнавання анахронізму, презентизму й надмірного узагальнення на матеріалі публіцистичних текстів є придатною для тиражування моделлю, яка водночас розвиває дослідницьку компетентність майбутніх істориків і їхню стійкість до маніпулятивних інтерпретацій минулого, – а це виклик, що стоїть перед історичною освітою в Україні сьогодні особливо гостро.

Література:

1. Бармак М. В. Теорія та методологія історичних досліджень: навчально-методичний посібник з дисципліни для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки спеціальності В9 Історія та археологія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2026. 192 с.

2. Бармак М. В., Ковалишин Н. М. Формування історичного мислення майбутніх учителів на матеріалі курсу «Історія України (давня та середньовічна)». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2026. № 2(44). С. 694–705.

3. Бармак М. В., Ковалишин Н. М. Використання проблемно-пошукових та кейс-методів під час вивчення ключових тем давньої та середньовічної історії України. *Вісник науки та освіти*. 2026. № 2(44). С. 3070–3085.

4. Колінгвуд Р. Дж. Ідея історії / пер. з англ. О. Мокровольський. Київ : Основи, 1996. 615 с.

5. Зашкільняк Л. П. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 1999. 228 с.

6. Колесник І. І. Теоретико-методологічні проблеми історичного пізнання. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 506 с.

7. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій. Київ : Генеза, 2004. 496 с.

8. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2023. 488 с.

9. Faire L., Gunn S. Research Methods for History. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2019. 288 p.

10. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1973. 448 p.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-667-9-2

МОДЕРНІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЙ СЬОГОДЕННЯ

Біляєва С. О.
доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри археології
Національний університет «Києво-Могилянська Академія»
м. Київ, Україна

З народженням незалежної держави України модернізація змісту історичної освіти постала актуальним завданням загальнонаціонального значення. Впродовж понад трьох десятиліть були зроблені позитивні зрушення у побудові нового бачення української історії. Проте, ці роки відмічені й складними подіями суспільно-політичного життя країни, з періодичним відновленням проросійського курсу, наявністю при владі проросійських партій та керівників, і навіть переслідуванням націонал-патріотичних сил. Залишилися і деякі проросійські погляди та імперські концепції у історичній освіті, зокрема у питаннях історії Південної України, розвитку її поселенської структури та урбанізації тощо. Не обійшлося й без певних міфотворчих трактувань деяких періодів власного історичного шляху, що не сприяло зміцненню авторитету української історичної науки у світі. Відлуння цього часу відзначилось у курсах історії України : від підручників середньої школи та змісту ЗНО до курсів лекцій у закладах Вищої освіти. З початком війни у 2014 р. і окупацією Криму, українські підручники не позбавились багатьох російських міфів, що торкалися історії народів Криму та Півдня в цілому, а деякі зберегли їх до цього часу. Кількість російських міфів була значною у базової підготовці в галузі історії, що ставало наявним з перших днів після вступу випускників до Вищої школи, де приходилось заново формувати їх уявлення з багатьох історичних питань.

До початку повномасштабної агресії Росії нам, на жаль, не вдалось кардинально змінити уявлення світу про Україну та її культуру. Широке розповсюдження продовжувала мати російська концепція єдиного народу, мови, культури, єдиного коріння у так званій «давньоруської державі». Саме з нерозуміння справжньої історичної ходи України під